

SARI SALIN

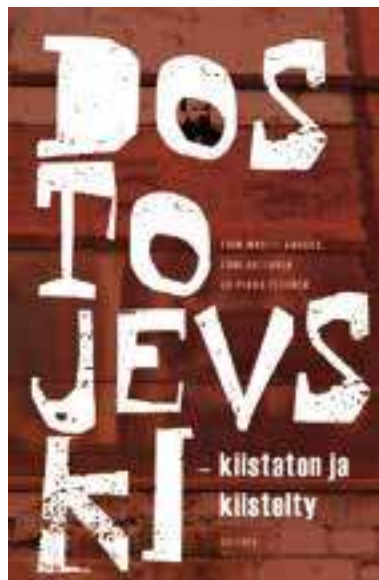
Dostojevski, moniäänisyys ja antisemitismi

Dostojevski – kiistaton ja kiistelty. Toim. Martti Anhava, Tomi Huttunen & Pekka Pesonen. Siltala, 2017. 255 s.

Uusi esseekokoelma *Dostojevski – kiistaton ja kiistelty* on moniääninen kokonaisuus. Se ei tavoittele akateemisuutta tiukimmassa mielessä ja onnistuu olemaan yleistajuinen. Kirjoittajat edustavat eri taiteita ja tieteitä, ja kirjoitusten tyylit ja lähtökohdat vaihtelevat sen mukaisesti. Kirjailija Sirpa Kähkönen käsittelee Dostojevskin teosten vankilateemaa ja vertailee sitä Tšehovin Sahalin-kuvauksiin. Näyttelijäntytön professori Hannu-Pekka Björkman lähestyy samaa aihetta kirjailijan elämäkerran valossa. Ohjaaja Kalle Holmbergin kokemus Dostojevskin romaanien teatterisovituksista ja elokuvatutkija Antti Alasen Dostojevski-filmatisointien tuntemus ansaitsevat tulla luetuiksi. Emeritusprofessori Pekka Pesosen ja filosofi Torsti Lehtisen esseet ovat yllätyksettömiä, mutta venäläisen kirjallisuuden professori Tomi Huttusen analyysi *Idiootista* ja suomentaja Tiina Kartanon Dostojevskin ja Schellingin suhdetta käsittelevä esse ovat teoksen akateemisesti kunnianhimoisimpia, silti yleistajuisia kirjoituksia, jotka sanovat jotakin uutta aiheestaan.

Dostojevski – kiistaton ja kiistelty ei kohtele venäläistä kirjailijaa pelkästään hellästi, ja mikäs siinä, kyllä klassikko sen kestää. Suomentaja Martti Anhavan esse käsittelee hauskaasti Dostojevskin tekstin kielellisiä ja muita kömmähdyksiä, onhan Anhavalla suomentajana asiasta ainutlaatuista tietoa. Itseäni hykerrytti varsinkin se, että kääntäjä joutuu korjaamaan virheet, ettei itse joutuisi niistä tuomituksi.

En siis loukkaannu Dostojevskin puolesta. Haluaisin kuitenkin pohtia hieman tarkemmin antologian aihetta, johon takakannen teksti ja esipuhe ohjaavat lukijan huomion,

eli Dostojevskin vastaanoton risti-riitaisuuksia: ”Oliko hän anteeksiannon apostoli vai antisemiitti ja kiihkonationalisti?” Retorinen kysymys on olevinaan viaton, mutta kun vastausta ei tule, vaarana on Dostojevskin romaanien leimaaminen antisemitismillä tai jollakin muulla ”ismillä”, joka ei tee niille oikeutta. Kysymykseen kietoutuu tiiviisti toinen kysymys: mitä Dostojevskin romaaneihin usein liitetty ’moniäänisyys’ oikeastaan tarkoittaa ja mitä se ei tarkoita?

Kysymys Dostojevskin antisemitismistä ei ole uusi, mutta vastaukset siihen ovat usein olleet huonosti perusteltuja. Esimerkiksi Susan Sontag on palannut aiheeseen Leonid Tšypkinin *Kesä Baden-Badenissa* -romaanin esipuheessaan (2001, suom. 2003). Hän kysyy, miksi niin monet juutalaiset rakastavat Dostojevskia, ja toteaa, ettei muuta vastausta ole kuin rakkaus kirjallisuuteen. Väitän, että itse asiassa on, ja se on löydettyvissä moniäänisyyden käsitteestä.

Dostojevskin romaanien ideo-

logista sisältöä punnitessa Mihail Bahtinin luomat ’moniäänisyyden’ ja ’dialogisuuden’ käsitteet ovat keskeisiä. Vaikka ne toisaalta ovat jo melkein kliseitä, niiden tuntemus on turhan usein heikkoa. Bahtinin virallinen asema Dostojevskin tulkitsijana on johtanut ajoittain haluun pudottaa auktoriteetti jalustaltaan. Näin on myös kirjallisuudentutkija Mika Pylsyn esseessä. Ymmärrän pyrkimyksen haastaa Bahtinin tulkintoja, mutta samalla argumenttien tulisi olla päteviä. Niin Pylsyn kuin myös toimittaja-kriitikko Kristina Rotkirchin esseiden ongelmat johtuvat siitä, että moniäänisyyden käsite on ymmärretty puutteellisesti tai väärin. Moniäänisyys eli polyfonia on alun perin musiikkitermi, jota Bahtin käytti kuvatessaan Dostojevskin romaanien ideologista rakennetta. Moniäänisyydestä on sittemmin tullut suosittu käsite, joka yleiskielessä tarkoittaa suurin piirtein samaa kuin ”moniarvoisuus” tai ”tasa-arvo”. Kun olemme omaksuneet moniarvoisuuden ihanteen sellaisena kuin se nykyisin sivistyneissä länsimaissa piireissä käsitetään ja etsimme sitä Dostojevskin romaaneista, huomaamme, että niiden maailma on aivan toinen. Tämä ei ole kuitenkaan Bahtinin tai Dostojevskin vika.

Kun Pylsy nimittää Bahtinin teosta *Dostojevskin poetiikan ongelmia* (1929, suom. 1991) ”kvasifilosofiseksi traktaatiksi” (139), en tiedä, onko nimitys tarkoitettu herjaukseksi vai ei. Itse korostan, että Bahtinin teos edustaa ennen kaikkea kirjallisuudentutkimusta, jolla on omat tehtävänsä. Olennaista *Dostojevskin poetiikan ongelmassa* on Bahtinin valtavan kirjallisuushistorian tuntemuksen ja laajan luke- neisuuden tuloksena syntynyt kä-

sitys romaanista lajina, jota leimaa moniäänisyys. Se tarkoittaa, että kaikki yksisilmäinen dogmaattisuus jää sivuun, kun luodaan teos, jonka laji on romaani. Dostojevskin romaanien erityinen moniäänisyys on sitä, että kertoja ei ole koko ajan ylin auktoriteetti, vaan henkilöiden erilaiset, dialogisesti esitetyt näkökulmat syrjäyttävät kertojanäänän. Myöskään kirjailija ei ole teoksen auktoriteetti, vaan merkitykset syntyvät lukijan ja moniäänisen tekstin välisessä vuorovaikutuksessa.

Pylysy pitää Bahtinin näkemystä Dostojevskin romaanien moniäänisyydestä harhaanosuvana, koska ”Dostojevskilla on viime kädessä vain yksi ainoa absoluuttinen totuus – kristinusko” (139). Mistä nyt puhutaan, Dostojevski-nimisestä henkilöstä vai hänen romaaneistaan? Jos puhutaan henkilöstä, todettakoon, että ortodoksisen uskonnon keskeisyys Dostojevskin ajattelussa ei tarkoita, ettei kirjailijalla olisi ollut sisäisiä ristiriitoja. Dostojevski oli ristiriitainen ihminen kuten me kaikki, ja hän toi nuo ristiriidat romaaniin perusteellisemmin kuin moni muu. Moniäänisyys on kuitenkin romaanin ominaisuus, ei kirjailijan.

Pylysy on penkonut kaiken materiaalin, jossa Dostojevskia on kritisoitu, eikä makuasioista (joista tunnettuna esimerkkinä Vladimir Nabokovin Dostojevski-inho) toki voi kiistellä. Pylysyn kritiikki ei kuitenkaan edusta makuasioita vaan pikemminkin huonoa lukemista. Miten muuten selittää vaikkapa hänen väitteensä, jonka mukaan Dostojevskin naishahmot ovat ”aina astetta alempana olevia tunnevaltaisia olentoja, joilla on vain tekstin ideologista tasoa ja juonenkuljetusta tukeva tehtävä” (139)? Hahmojen ”tunnevaltaisuus” on romaanien perusteella totta, mutta tämä koskee myös Dostojevskin mieshenkilöitä, kuten Pylysy itsekin aiemmin toteaa: ”he poreilevat jatkuvasti vihoissaan ja kiehuvat tuon tuosta yli – usein tuntuu että tämä on heidän ainoa

toimenkuvansa kirjailijan tuotannossa” (136). Mutta että miehet ja naiset, kaikki nuo ristiriidoissaan kiehuvat hahmot, olisivat pelkkiä funktioita? Tuskinpa vain, sillä fiktion henkilöitä koskevassa tutkimuksessa Dostojevskin henkilöt ovat monisyisten romaanihenkilöiden paraatiesimerkkejä. Ja ennen kuin aletaan puhua Dostojevskin teosten sovinismista, kannattaisi lukea romaanit vähän tarkemmin. Ajatellaanpa vaikka *Idiootin* Nastasja Filipovnaa, joka on lapsena koetun hyväksikäytön traumatisoima. Tämän trauman syyt ja oireet Dostojevski on kuvannut tarkkanäköisesti antaen naisen itsensä puhua ja kritisoida miesten maailmaa.

Rotkirch puolestaan etsii todisteita Dostojevskin antisemitismistä, mutta mitä Rotkirch oikeastaan tällöin tarkoittaa ”Dostojevskilla”? Hän ottaa väitteensä tueksi lainauksia niin romaaneista ja päiväkirjoista kuin vanhoista Dostojevski-elämäkertoistakin. Romaanihenkilöiden esittämiä ajatuksia ei kuitenkaan voi automaattisesti samastaa kirjailijan näkemyksiin. Elämäkertojen tieteellisyys taas on tunnetusti vähintäänkin kyseenalaista. Entä miten pitäisi suhtautua pahamaineisten päiväkirjojen ja muiden ei-fikttiivisten tekstien juutalaisvihamielisiin ajatuksiin? Myös Bahtin tunsii nämä tekstit hyvin ja kommentoi, että ”publisistina” (lehtikirjoituksissa) rajoittuneisuus ja yksipuolisuus eivät olleet Dostojevskille vieraita, mutta kun tämä siirtyi romaanin lajiin, näistä ajatuksista tuli vain yksi ääni loputtomassa dialogissa¹.

Yksi Bahtinin saavutuksista on hänen vahva näkemyksensä lajin merkityksestä kirjallisuudessa ja kirjallisuuden historiassa. Pylysy ja Rotkirch eivät osoita asian tuntemusta, mutta Pekka Pesonen näyttää vihaavan edellä mainittuun kohtaan *Dostojevskin poetiikan ongelmissa* kirjoittaessaan, että ”julistaja ja senttari Dostojevski on jyrkästi erilainen kuin kirjailija Dostojevski”

(24). Ikävä kyllä Pesonen ei näytä ajatelleen kohdan merkitystä antologian kokonaisuudessa tarkemmin, vaikka on yksi sen toimittajista (eikä myöskään liitä lähdeviitteitä esseeseensä, joka on selvästi velkaa paitsi Bahtinille, myös esimerkiksi Marshall Bermanille).

On melko varmaa, että Dostojevskilla henkilönä oli juutalaisvihamielisiä ajatuksia, kuten myös moniin muihinkin uskontoihin ja kansallisuuksiin kohdistuvia ennakkoluuloja, jotka totta tosiaan ovat ristiriidassa hänen lähimmäisenrakkautta korostavien ajatustensa kanssa. Tämä tosiasia ei kuitenkaan kumoa hänen *romaaniansa* paljon moniäänisempää ja monipuolisempaa tapaa käsitellä ihmisyyttä ja sosiaalista todellisuutta.

Amos Oz kuvailee muistelmateoksessaan *Tarina rakkaudesta ja pimeydestä* (2002, suom. 2007) olentoa, jota hän nimittää ”huonoksi lukijaksi”: ”Eikö hän ole pikemminkin laiska lukija, joka lukee romaaneja kuin sosiologi tai juoruja janoava ihminen?” Ja: ”Huono lukija nauttii, kun niinkin kiitettyä, kuuluisaa ja kunnioitettua kirjailijaa kuin Dostojevskia aletaan äkkiä epäillä pelottavasta halusta tuhota ja tappaa vanhoja naisia.” Oz ei puhu tässä (ainakaan eksplisiittisesti) antisemitismistä, mutta vaikka puhuisi, se tuskin muuttaisi hänen näkemystään.

Viite & Kirjallisuus

- 1 Mihail Bahtin, *Dostojevskin poetiikan ongelmia* (Problemy poetiki Dostojevskogo, 1963). Suom. Tapani Laine & Paula Nieminen. Orient Express, Helsinki 1991, 240. Dialogisuus ja moniäänisyys eivät ole myöskään vain romaanilajin ominaisuuksia. Tämän Bahtin selittää valtalajin asemaan nousseen romaanin vaikutuksella (*novelization*) muihin lajeihin kuten alun perin yksiaäniseen lyriikkaan, ks. Bahtin, *Epic and Novel* (Epos i roman, 1941). Käänt. Caryl Emerson & Michael Holquist. Teoksessa *The Dialogic Imagination. Four Essays*. Toim. Michael Holquist. University of Texas Press, Austin 1990.